

Уступ

Праблемы нацыянальных меншасцей і міжнацыянальных адносін не перастаюць цікавіць як навукоўцаў, так і палітыкаў. Досвед XX і XXI стагоддзяў паказвае, што нацыянальныя справы моцна ўплываюць на працэс інтэграцыі грамадства і нацыянальную бяспеку. У многіх месцах Еўропы і свету існуюць памежжы, дзе на штодзённым узроўні адбываюцца кантакты паміж прадстаўнікамі розных культур і народаў. Гісторыя даводзіць, што дадзеная з'ява мае свае станоўчыя і адмоўныя бакі. З аднаго боку, шматнацыянальнасць дазваляе грамадству пераадольваць стэрэатыпы і спрыяе ўзаемнаму культурнаму ўзбагачэнню жыхароў памежжа. З іншага боку, часамі гэта стварае канфліктагенныя сітуацыі і можа пагражаць тэрытарыяльнай цэласнасці шматнацыянальнай дзяржавы. Прыкладам з'яўляецца Цэнтральна-Усходняя Еўропа ў міжваенны час. Адным з галоўных вынікаў I сусветнай вайны быў распад у Еўропе шматнацыянальных імперый і стварэнне на іх месцы нацыянальных дзяржаў. Аднак тыя змены на палітычнай мапе канчаткова не вырашылі нацыянальнае пытанне. Большасць новых дзяржаў былі шматнацыянальнымі. У выніку адным з галоўных выклікаў для маладых краін стала пытанне, звязанае з прысутнасцю на іх тэрыторыі значнай колькасці прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей, некаторыя з якіх мелі памкненні стварыць уласную дзяржаву. Яскравым прыкладам міжваеннай нацыянальнай мазаікі была Латвійская Рэспубліка. Маладая латвійская дзяржава, якая з'явілася на мапе ў 1918 г., належала да краін са стракатым нацыянальным складам. Значную частку насельніцтва складалі немцы, большасць з якіх з'яўлялася аўтахтонамі. Да ліку апошніх належыць залічыць беларусаў, продкі якіх спакон вякоў прысутнічалі на латвійскім этнакультурным краявідзе.

Мэтай дадзенай манаграфіі з'яўляецца ўсебаковы разгляд гісторыі беларусаў у Латвіі ад моманту абвяшчэння незалежнай латвійскай дзяржавы да пачатку II сусветнай вайны. Выбар храналагічных межаў даследавання абумоўлены аб'ектыўнымі прычынамі. Гэтыя часовыя рамкі дазваляюць прасачыць беларускую прысутнасць на латвійскай зямлі на фоне лёсавызначальных і драматычных падзей яе гісторыі: змагання за незалежнасць, будавання дэмакратычнай дзяржавы і ўсталявання аўтарытарнага рэжыму. Таксама ў разгляданы час у Латвіі назіралася значная нацыянальна-культурная і грамадская дзейнасць беларусаў. Да 1918 г. беларусы ў Латвіі не праяўлялі актыўнасці. А пазней, пасля 1940 г., беларускае жыццё ў краіне адбывалася ў іншых умовах: пад савецкай і нямецкай акупацыяй.

Праблему беларускай меншасці ў Латвіі ў 1918–1940 гг. належыць паказаць у кантэксце грамадска-палітычных, дэмаграфічных, нацыянальных і міжнародных падзей, якія тады адбываліся ў краіне і вакол яе. У кнізе будуць прааналізаваны наступныя аспекты:

- сацыяльна-палітычныя і культурныя ўмовы фарміравання беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці ў Латвіі;
- працэс фарміравання беларускага нацыянальнага руху ў краіне;
- змены колькаснага складу беларускага насельніцтва на фоне агульнай дэмаграфічнай сітуацыі;
- сацыяльная, эканамічная і рэлігійная структура беларускай меншасці ў Латвіі;
- палітыка латвійскіх улад да беларусаў на фоне агульнай нацыянальнай палітыкі латвійскай дзяржавы ў часы парламенцкай дэмакратыі і аўтарытарнага рэжыму;
- грамадска-палітычная і культурна-асветная актыўнасць беларусаў у Латвіі;
- арганізацыя і дзейнасць беларускіх школ;
- стаўленне беларускага насельніцтва да нацыянальнай працы;
- палітычныя погляды латвійскіх беларусаў і іх стаўленне да латвійскай дзяржавы;
- кантакты латвійскіх беларусаў з Савецкай Беларуссю;
- адносіны паміж латвійскімі беларусамі і іх суайчыннікамі ў іншых краінах;
- узаемадачынненні паміж мясцовым беларускім рухам і прадстаўнікамі іншых народаў, перадусім – палякамі і рускімі.

Належыць прызнаць, што гісторыя беларускага руху ў Латвіі да сённяшняга часу даследаваная ў нязначнай ступені. Першую спробу расказаць пра сваю прысутнасць над Даўгавай зрабілі самі латвійскія беларусы. Тут належыць звярнуць увагу на піянерскую працу К. Езавітава. У Вільні ў 1923 г. ён выдаў брашуру *Становішча беларускае школы ў Латвіі*, нарыс нараджэння

і першых крокаў школьнай справы беларускай меншасці¹. У 1927 г. у Рызе пабачыла свет яго кніга *Беларусы ў Латвіі*². Пяру гэтага дзеяча належыць таксама шэраг меншых публікацый прысвечаных асобным эпізодам беларускай дзейнасці ў Латвіі ў міжваенны перыяд. Працяглы час праца К. Езавітава была адзінай спробай сінтэзу гісторыі латвійскіх беларусаў, таму не павінна здзіўляць, што на яе спасылаліся даследчыкі міжваеннага, ваеннага і нават постсавецкага перыядаў³. Можна таксама ўзгадаць нарысы гісторыі дзвюх беларускіх школ – Даўгаўпілскай дзяржаўнай беларускай гімназіі⁴ і 1-й Рыжскай беларускай пачатковай школы⁵, аўтарства адпаведна Сяргея Сахарава і Сцяпана Сіцко. Працяглы час гэтыя працы былі адзінымі крыніцамі інфармацыі па гісторыі беларускай меншасці ў Латвіі. Аўтарамі гістарычных нарысаў міжваеннага перыяду кіравала жаданне пакінуць памяць пра плён сваёй працы на культурна-асветнай ніве. Характэрнай рысай тых тэстаў з’яўляецца адсутнасць глыбокага аналізу апісаных падзей, і адначасова насычанасць факталагічным матэрыялам (напрыклад, спісы настаўнікаў і выпускнікоў). Беларуская прысутнасць у Латвіі ў міжваенны час была таксама прадметам увагі ў Савецкай Беларусі. На пачатку 1930-х гг. у Менску пабачыла свет адыёзная брашура Янкі Доўгага *Беларускі нацыянал-фашызм у Латвіі*⁶. Гэтае выданне прапагандысцкага характару мела на мэце дыскрэдытацыю дзеячаў беларускага руху. Тым не менш, сам факт з’яўлення брашуры дазваляе зрабіць высновы наконт стаўлення камуністычных улад у Менску да суайчыннікаў у Латвіі.

У часы СССР праблематыка беларускай меншасці ў Латвіі амаль не даследавалася. Кіраўніцтва СССР не бачыла патрэбы асвятляць нацыянальныя справы ў краіне, дзе афіцыйна не існавала нацыяналізму. Таму працы гэтага перыяду тычыліся культурнага супрацоўніцтва паміж Беларуссю і Латвіяй, а пытанні беларускай меншасці заставаліся па-за ўвагай. Акрамя таго, многія лідары беларускага руху Латвіі ў 1918–1940-я гг. у савецкай гістарыяграфіі лічыліся крамольнымі. Яскравым прыкладам з’яўляецца стаўленне да піянера беларускай дзейнасці ў Латвіі Кастуся Езавітава, які, калі і згадваўся савецкімі

¹ К. Езавітаў, *Становішча беларускае школы ў Латвіі*, Вільня 1923.

² К. Езавітаў, *Беларусы ў Латвіі*, Рыга 1927 [перадрук: Нью-Ёрк – Менск 2013].

³ У якасці прыкладу можна прывесці папулярны нарыс гісторыі Беларусі Язэпа Найдзюка, які выйшаў у акупаваным немцамі Менску ў 1944 г. На падставе кнігі К. Езавітава аўтар прадставіў разгорнуты матэрыял пра беларускую дзейнасць у міжваеннай Латвіі. Перавыданне: Я. Найдзюк, І. Касяк, *Беларусь учора й сяння*, Менск 1993, с. 221–228.

⁴ *Гістарычны нарыс пяцігодзьдзя Дзв’інскай Дзяржаўнай Беларускай Гімназіі за 1922–1927 г.г.*, укл.: С. Сахараў, Дзв’інск 1927.

⁵ С. Сіцко, *Дзесяцігодзьдзе 1-ае Рыжскае беларускае аснаўное школы, 1923–1933*, прадм.: К. Езавітаў, Рыга 1934.

⁶ Я. Доўгі, *Беларускі нацыянал-фашызм у Латвіі*, Менск 1934.

аўтарамі, дык толькі ў працах, прысвечаных “буржуазным нацыяналістам” і выключна ў адмоўным святле. Інакш было на Захадзе, дзе пасля вайны апынуліся некаторыя ўдзельнікі беларускага руху міжваеннай і ваеннай Латвіі. Адзін з іх – Пятро Мірановіч – падрыхтаваў артыкул пра беларускае жыццё ў Латвійскай Рэспубліцы⁷. Аднак эмігранты не мелі доступу да архіваў, таму іх публікацыі належыць разглядаць хутчэй як мемуарную літаратуру.

Пасля распаду Савецкага Саюза і абвяшчэння незалежнасці Беларусі ў 1991 г. беларускія даследчыкі атрымалі магчымасць займацца праблемамі, якія раней лічыліся непажаданымі альбо забароненымі. У гэты час назіраўся рост цікавасці да гісторыі беларускага замежжа. Можна было б спадзявацца на з’яўленне прац, прысвечаных латвійскім беларусам, аднак тэма калі і закраналася, дык толькі эпизадычна, падчас даследавання іншых праблем. Навуковых і навукова-папулярных артыкулаў дачакаліся асобныя дзеячы беларускага руху Латвіі. У першую чаргу даследчыкі звярнуліся да постацяў Кастуся Езавітава і Сяргея Сахарава. Сярод тых публікацый варта згадаць артыкулы Надзеі Слукі, Марыны Ліс, Аляксандра Вабішчэвіча, Валянціны Герасімавай, Святланы Раўнейкі і інш.⁸ Некаторыя аспекты нацыянальна-асветнай і культурнай дзейнасці беларусаў у міжваеннай латвійскай дзяржаве (адукацыя, прэса, выдавецкая справа) закраналіся ў публікацыях мовазнаўцаў і гісторыкаў, у тым ліку Юліі Габранавай, Наталлі Голубевай, Уладзіміра Ляхоўскага і Аляксандра Чарняўскага⁹. На асобную ўвагу заслугоўвае

⁷ П. Мірановіч, *Беларусы ў Латвіі*, “Запісы БІНІМ” 1978, № 16, с. 92–98.

⁸ А. Вабішчэвіч, *Але ж шлях да свабоды старонка праложа!* [у:] *Сыны і пасынкі Беларусі*, рэд. С. Барыс і інш., Менск 1996, с. 313–344; В. Герасімаў, *Да праўды сьветлай, братка, ідзі!* [у:] “Полымя” 1994, № 4; М. Ліс, *Літаратурна-публіцыстычная дзейнасць С.П. Сахарава* [у:] *Інфармацыйнае забеспячэнне навукі: праблемы, пошукі, раішэнні. Зборнік навуковых артыкулаў*, Менск 2000, с. 130–134; Яна ж, *Педагагічная і культурна-асветніцкая дзейнасць С.П. Сахарава*, “Весці Акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук” 1995, № 3, с. 99–105; Яна ж, *Сяргей Сахараў. Асветнік, змаганец, фалькларыст, “Літаратура і мастацтва”* 1993, № 52, с. 13; Яна ж, *Сяргей Сахараў і беларуска-балцікі сувязі, “Кантакты і дыялогі”* 1996, № 10, с. 16–20; Н.М. Слука, *Часопісы беларускай эміграцыі ў Латвіі ў міжваенны перыяд (на аснове фондаў рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі)* [у:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*, Менск 2013, с. 189–195; С. Раўнейка, *Беларуская дыяспара ў Рызе ў пачатку XX ст. (на матэрыялах даследавання К. Езавітава) Айчынная і сусветная гісторыя: сучасныя погляды і метады даследаванняў*: Зб. навук. прац. У 2 ч. Ч. 2: *Актуальныя пытанні ўсеагульнай гісторыі і гісторыі Беларусі*, Менск 2003, с. 202–207; С. Раўнейка, *Беларуская меншасць у Латвіі ў 20-х – пачатку 30-х гг. ст. (на матэрыялах даследавання К. Езавітава)* [у:] *Айчынная і сусветная гісторыя: сучасныя погляды і метады даследавання. Зборнік навуковых прац. У 2 ч. Ч. 1. Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі*, Менск 2002, с. 125–130.

⁹ Ю. Габранава, “Голас Беларуса” – газета беларускай дыяспары ў Латвіі пачатку XX стагоддзя, *“Беларуская лінгвістыка”* 2015, т. 75, с. 85–91; J. Gabranova, *Baltkrievu un latviešu valodas kontakti 20. gadsimta pirmajā pusē un mūsdienās*, Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai

серыя прац *Крывіцкія руны*, а таксама зборнік творчасці Сяргея і Вольгі Сахаравых, Пятра Сокала і Валянціны Казлоўскай. Гэтыя выданні выйшлі пад рэдакцыяй Сяргея Панізніка і Міхася Казлоўскага. Да сённяшняга дня яны застаюцца адзінымі, што былі цалкам прысвечаныя беларускай меншасці ў Латвіі ў XX ст. Праўда, у гэтым выпадку мы маем справу не з навуковай апрацоўкай, а з публікацыямі малавядомых і невядомых раней крыніц і матэрыялаў па гісторыі беларускага жыцця ў Латвіі¹⁰. Адзін з эпизодаў беларускай нацыянальнай актыўнасці ў Латвіі звязаны з дзейнасцю прадстаўніцтваў Беларускай Народнай Рэспублікі. У нашай працы былі выкарыстаны даследаванні, прысвечаныя органам БНР у Латвіі ў 1919–1921 гг. У прыватнасці, працы Таццяны Паўлавай, Андрэя Ціхамірава, Юрася Юркевіча, Андрэя Чарнякевіча¹¹.

Праблематыка беларускай меншасці ў Латвіі з’яўлялася прадметам увагі некаторых латвійскіх навукоўцаў. Упершыню беларуская меншасць трапіла ў поле даследчыцкай увагі яшчэ ў міжваенны час. У 1938 г. пабачыла свет праца латышкага пісьменніка і латгальскага грамадскага дзеяча Вільбертса Краснайса (*Vilberts Krasnais*), якая мела назву *Baltkrievi kā latviešu tautas zars* (*Беларусы як адгалінаванне латвійскага народа*). Змест цалкам адпавядаў тагачаснай нацыянальнай палітыцы латвійскіх улад, скіраванай на асіміляцыю нацменаў: праца навукова даводзіла неіснаванне латгальскіх беларусаў¹². У падобным рэчышчы была напісаная і кніга латгальскага дзеяча і палітыка Францыса Кемпса (*Francis Kemps*), што таксама лічыў латгальскіх беларусаў

valodniecības zinātņu nozares salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē, Liepāja 2016; J. Gabranova, *Education system in Belarusian in Latvia: history and overview*, (in:) *In the Shadow of Others. Belarusia-Latvian Relations from the Past to Nowadays*, ed. Mirosław Jankowiak, Kiryl Kascian, Praha 2022, s. 293–312; Н. Голубева, *Беларусы ў Латвіі* [у:] *Беларускае замежжа*, рэд. Н. Голубева, Менск 2010, с. 188–203; У. Ляхоўскі, *Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх моладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст – 1-й палове XX ст. (да 1939 г.)*, Смаленск 2015; А. Чарняўскі, *Роля адукацыі ў культурна-асветніцкай дзейнасці беларускай нацыянальнай меншасці ў Латвіі (1918–1940 гг.)*, “Труды БГТУ. Серия: история, философия” 2023, № 1, с. 66–72.

¹⁰ *Крывіцкія руны: Беларускія пісьменнікі Латвіі*, уклад., прадм., камент.: М. Казлоўскі, С. Панізнік, Менск 2003; С. Сахараў, В. Сахарова, *Выбраныя творы*, Менск 2015; П. Сокал, В. Казлоўская, *Выбраныя творы*, Менск 2016; *Крывіцкія руны. Вып. II: Беларускі культурны мацярык у Латвіі*, уклад., прадм., камент.: М. Казлоўскі, С. Панізнік, Менск 2017; *Крывіцкія руны. Вып. III: Беларускі культурны мацярык у Латвіі*, уклад., прадм., камент.: М. Казлоўскі, С. Панізнік, Менск 2019.

¹¹ Т. Павлова, *Дипломатия БНР в 1918–1925 гг.* [в:] *Внешняя политика Беларуси в исторической ретроспективе*, Минск 2002; А. Ціхаміраў, *Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.)*, Менск 2003; Ю. Юркевіч, *Стварэнне і дзейнасць Асобнага атрада БНР у Балтыі* [у:] *Балахоўцы. Сведчанні. Дакументы. Даследаванні*, 2-е выданне, пераклад, прадмова і каментары: А. Вашкевіч, А. Чарнякевіч, Ю. Юркевіч, Смаленск 2014, с. 25–158; А. Чернякевич, *БНР: Триумф побежденных*, Минск 2018.

¹² V. Krasnais, *Baltkrievi kā latviešu tautas zars*, Rīgā 1938.

латальцамі, якія ў выніку гістарычнай завірух страцілі сваю мову¹³. Пэўныя згадкі пра латвійскіх беларусаў утрымлівае праца дэмографа і палітыка Маргерса Скуеніекса (*Margers Skujenieks*), прысвечаная насельніцтву Латвіі. Аўтар залічваў беларусаў да групы “рускамоўных”¹⁴.

У сучасны перыяд упершыню даследаваннем беларусаў Латвіі занялася Ілга Апіня (*Ilga Apine*), якая паспрабавала асэнсаваць іх гісторыю з сацыялагічнай і культурнай рэтраспектыў¹⁵. Спробу аналізу гісторыі беларускай меншасці ў разгляданы час зрабіў Эрыкс Екабсонс, які апублікаваў шэраг грунтоўных артыкулаў пра латвійскіх беларусаў у 1918–1940 гг.¹⁶ Каштоўнасць прац гэтага даследчыка ў тым, што, дзякуючы ім, у навуковы зварот былі ўведзеныя раней некарыстаныя крыніцы з латвійскіх архіваў. Аўтар паставіў за мэту стварыць агульны нарыс гісторыі беларусаў Латвіі, аднак без дэтальнага аналізу нелатвійскіх (беларускіх, польскіх, нямецкіх і савецкіх) крыніц. Публікацыі латвійскага гісторыка адыгрываюць ролю своеасаблівых архіўных шляхаводаў і заахвочваюць да далейшага даследавання розных аспектаў жыцця беларускай меншасці ў Латвіі. У апошнія гады з’явіліся публікацыі Міланы Другавейка (*Milana Drugoveiko*), прысвечаныя асобным аспектам дзейнасці К. Езавітава¹⁷. Гісторыі латвійскіх беларусаў прысвечаная выдавецкая серыя *Латышы і беларусы: разам праз стагоддзі*, складзеная беларускімі і латвійскімі даследчыкамі. Увагі заслугоўваюць працы Таццяны Кузняцовай, Марыса Голдманіса, Кацярыны Казачонак і Вольгі Шыдлоўскай¹⁸.

¹³ Francis Kemps, *Latgales likteņi: ainas no senas un jaunākās pagātnes*, Rēzekne 1938.

¹⁴ M. Skujenieks, *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*, Rīga 1927.

¹⁵ I. Apine, *Baltkrievi Latvijā*, Rīga 1995.

¹⁶ Э. Екабсонс, *Белорусы в Латвии в 1918–1940 годах* [в:] *Беларуская дыяспара як пасярэдніца ў дыялогу цывілізацый. Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў*, Менск 2001, с. 47–71; Ён жа, *Выходцы с Гродненщины в общественно-политической жизни белорусов Латвии в 20–30-е г. XX в.* [в:] *Культура Гродзенскага раёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа. Зборнік навуковых прац*, Гродна 2003, с. 150–155; Idem, *Stosunki między Łotwą i Białoruską Republiką Ludową w latach 1919–1921*, “Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1997, z. 7, s. 49–62; Э. Екабсонс, *Беларусы ў Латвіі ў часы савецкай і нямецка-фашысцкай акупацыі (1940–1945)*, “Беларускі Гістарычны Агляд” 2006, т. 13, сш. 2, с. 199–233.

¹⁷ M. Drugoveiko, *Baltkrievu inteliģences politiskā doma Latvijā (1920–1934) Konstantīna Jezovitova piemērs*, “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” 2023, № 13, 56.–67; M. Drugoveiko, *Konstantīna Jezovitova (1896–1946) darbības analīze Latvijā (1919–1934)*, “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” 2021, № 7, 220.–229. lpp.; М. Друговейко, *Размышления Константина Езовитова о своей деятельности во время заключения в Рижской Центральной тюрьме в 1930 году* [в:] *Латыши и белорусы: вместе через века. Сборник научных статей*, 2024, вып 13, с. 75–89.

¹⁸ Т. Кузнецова, *Белорусы в информационном пространстве Латвии 20–30-х годов XX века: М. Скуениекс “Латвия. Страна и жители”* (M. Skujenieks “Latvija. Zeme un iedzīvotāji”) [в:] *Латыши и белорусы: вместе сквозь века*, Мінск 2015, вып 4, с. 35–40; М. Голдманис, “Белорусский” дискурс в латышской прессе (1920–1934): эволюция представления о белорусах как о самостоятельном национальном меньшинстве [в:] *Латыши и белорусы: вместе сквозь века*,

Але гэтыя тэксты толькі часткова запаўняюць прагал у ведах пра гісторыю беларускай меншасці ў Латвіі ў міжваенны перыяд.

Некаторыя эпізоды гісторыі латвійскіх беларусаў былі прадметам увагі польскіх гісторыкаў і мовазнаўцаў. У нашай манаграфіі выкарыстаны працы навукоўцаў, якія ў пачатку і ў першай палове XX стагоддзя вывучалі гісторыю нацыянальнага складу Латгаліі. Першую спробу апісаць культурны краявід “Польскіх Інфлянтаў” зрабіў Густаў Мантойфель¹⁹. Яго праца дае ўяўленне пра этнакультурную мазаіку Латгаліі на мяжы XIX і XX стагоддзяў. Карыснымі падчас нашага даследавання сталіся працы міжваенных польскіх аўтараў (Казіміра Келера, Эдварда Малішэўскага, Ежы Ружыцкага, Вітольда Сваракоўскага), якія тычыліся польскага насельніцтва Латвіі²⁰. Хоць аўтары засяроджвалі ўвагу на латвійскіх паляках, яны міжволі згадваюць і беларусаў, бо лёсы дзвюх меншасцей нярэдка перакрываюўваліся. Каштоўнасць для нашай тэмы маюць і працы сучасных польскіх даследчыкаў, якія тычацца польскай прысутнасці ў Латвіі і польска-латвійскіх адносін – Януша Альбіна, Пятра Эберхарда, Кшыштафа Заяса і Анджэя Скшыпка²¹. У іх публікацыях сустракаюцца звесткі пра колькасны і нацыянальны склад краіны, палітыку латвійскіх улад у дачыненні да нацменаў. Для аналізу агульнай грамадска-палітычнай сітуацыі міжваеннай Латвіі важнай з’яўляецца праца Пятра Ласоўскага: аўтар грунтоўна ахарактарызаваў у тым ліку і становішча нелатышоў²².

Асобным аспектам беларускага жыцця ў Латвіі прысвечаныя публікацыі гісторыка Ёанны Героўскай-Калаўр²³ і мовазнаўца Міраслава Янковяка²⁴.

т. 5, Минск 2016, с. 68–76; К. Казачёнок, “Белорусский процесс” в Латвии: обвинение, оправдание, наказание [в:] *Латыши и белорусы: вместе сквозь века*, ред. М.Г. Королёв, Минск 2012, с. 29–42; О. Шидловская, *Николай Талерко – белорусский самородок Латгалии* [в:] *Латыши и белорусы: вместе сквозь века*, т. 7, Витебск 2018, с. 72–76.

¹⁹ G. Manteuffel, *Inflanty Polskie oraz Listy znad Bałtyku*, wstęp, red. i oprac. K. Zajas, Kraków 2009.

²⁰ K. Keller, *Stosunki narodowościowe, społeczne i ekonomiczne i na Inflantach Polskich i polityczne w Łatgalii*, Rypin 1920; E. Maliszewski, *Polacy na Łotwie*, Warszawa 1922; J. Różycki, *Polacy na Łotwie*, Warszawa 1930; W. Sworakowski, *Polacy na Łotwie: uwagi o ich liczbie i rozmieszczeniu, składzie wyznaniowym, podziale według płci i wieku, analfabetyzmie i strukturze społeczno-gospodarczej na podstawie łotewskiego spisu ludności 1930 r.*, Warszawa 1934.

²¹ K. Zajas, *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant Polskich*, Kraków 2008; J. Albin, *Polski ruch narodowy na Łotwie w latach 1919–1940*, Wrocław 1994; A. Skrzypek, *Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, Gdańsk 1997.

²² P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury: 1918–1934*, Wrocław 1972.

²³ J. Gierowska-Kałuża, *Stosunek państwa łotewskiego do miejscowych Polaków i Białorusinów w początkach niepodległości łotewskiej*, “Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, t. 46, s. 181–216.

²⁴ M. Jankowiak, *Białorusini Łatgalii – autochtoni czy imigranci?* “Acta Albaruthenica” 2008, № 8, s. 264–274; M. Jankowiak, *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim: studium*

У першым выпадку мы маем справу з даследаваннем узаемаадносін палякаў і беларусаў у Латвіі ў першыя гады яе незалежнасці, а ў другім – з аналізам гаворак латгаліскіх беларусаў. Акрамя таго, у адной з публікацый М. Янковяк зрабіў спробу сістэматызаваць беларускую прэсу міжваеннай Латвіі. Асобным эпизодам беларускай нацыянальна-культурнай дзейнасці ў міжваенны час прысвечаная калектыўная праца Томаша Блашчака, Дароты Міхалюк і Ірыны Матыяш. Гэта біяграфія Івана Краскоўскага – дзеяча беларускага руху ў Латвіі на пачатку 1920-х гг. і першага кіраўніка Даўгаўпілскай беларускай гімназіі²⁵. Тым часам, манаграфіі Алега Латышонка і Дароты Міхалюк асвятляюць некаторыя эпизоды актыўнасці палітыкаў БНР у Балтыі. У першую чаргу маецца на ўвазе дзейнасць Вайскова-дыпламатычнай місіі і Асобнага атрада войскаў БНР²⁶.

Прысутнасць беларусаў у Латвіі закраналі ў працах некаторыя расійскія даследчыкі. Згадкі пра этнакультурны склад Латгаліі пры канцы XIX ст. можна знайсці ў даследаваннях Аляксея Сапунова²⁷. Сярод сучасных даследаванняў належыць адзначыць артыкул Дар’і Каратковай пра малавядомыя эпизоды дзейнасці Кастуся Езавітава. Аўтарка засяродзілася на супрацоўніцтве беларускага дзеяча з савецкімі ўладамі. Каштоўнасць публікацыі ў тым, што яна падрыхтаваная на аснове раней не даследаваных крыніц савецкай дыпламатычнай службы з Архіва знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі²⁸.

Падсумоўваючы стан гістарыяграфіі па тэме гісторыі беларусаў Латвіі ў 1918–1940 гг., можна зрабіць выснову, што праблема дасюль слаба даследаваная. Толькі асобныя аспекты былі прадметам увагі даследчыкаў. Значная частка прац тычыцца дзейнасці асобных прадстаўнікоў беларускага руху ў міжваеннай Латвіі. І зусім нязначная частка публікацый прысвечана грамадска-палітычнаму і культурна-асветнаму жыццю беларусаў Латвіі

sociolingwistyczne, Warszawa 2009; M. Jankowiak, *Prasa białoruska międzywojennej Łotwy (przegląd wydawnictw)*, “*Studia Białorutenistyczne*” 2021, t. 15, s. 11–31; M. Jankowiak, *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*, Praha 2018; М. Янковяк, *Роля беларушчыны ў фарміраванні тоеснасці беларускамоўных жыхароў паўднёва-ўсходняй Латвіі і іх адносіны да іншых моў і гаворак* [у:] *Латышы і белорусы: вместе сквозь века*, т. 6, Витебск 2017, с. 111–119.

²⁵ T. Błaszczak, I. Matiasz, D. Michaluk, Iwan Kraskowski (1880–1955). *W służbie Białorusi i Ukrainie*, Białystok 2019.

²⁶ O. Łatyszzonek, *Białoruskie formacje wojskowe. 1917–1923*, Białystok 1995 [А. Латышонак, *Беларускія вайсковыя фармаваньні: 1917–1923 гадоў* [у:] *Ён жа, Жаўнеры БНР*, Беласток – Вільня 2009, с. 14–235]; D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010 [Д. Міхалюк, *Беларуская Народная Рэспубліка ў 1918–1920 гг. Ле вытокаў беларускай дзяржаўнасці*, Смаленск 2016].

²⁷ А. Сапунов, *Инфлянты. Исторические судьбы края, известного под названием Польских Инфлянт* (Витебск 1886) [в:] *Памятная книжка Витебской губернии на 1887 год*, Витебск 1887.

²⁸ Д.А.Короткова, *Поиски союзника. Контакты советских дипломатов в Латвии с К.Б. Езовитовым в 1925–1926 гг.*, “Славянский мир в третьем тысячелетии” 2020, т. 15, № 1–2, с. 47–58.

ў міжваенныя гады. Тым часам гісторыя іншых нацыянальных груп у Латвіі (палякаў, рускіх, літоўцаў і інш.) ужо дачакаліся грунтоўных навуковых прац. Гісторыя латвійскіх беларусаў недастаткова вывучаная яшчэ і праз моўны бар’ер (значная частка крыніц па тэме — гэта дакументы на латышскай мове), а таксама праз тое, што крыніцы па дадзенай праблематыцы захоўваюцца ў розных месцах — у архівах і бібліятэках Беларусі, Латвіі, Літвы, Польшчы, Расіі, Чэхіі і г.д. У выніку даследчыкі былі вымушаныя абмяжоўвацца мясцовымі матэрыяламі. Комплекснае і ўсебаковае даследаванне, якое б грунтавалася на выкарыстанні і параўнаўчым аналізе шырокага спектра крыніц — латвійскіх, беларускіх, польскіх, нямецкіх і інш. — адсутнічае. Аўтар гэтых радкоў на працягу некалькіх гадоў намагаўся прынамсі часткова запоўніць “белую пляму”, публікуючы навуковыя артыкулы прысвечаных розным эпізодам і аспектам беларускага жыцця ў Латвіі ў 1920–1940-я гг.²⁹

Важнай дапаможнай крыніцай па гісторыі беларусаў Латвіі ў разглядаюцца перыяд з’яўляецца мемуарная літаратура. У нашай працы выкарыстаны ўспаміны, дзённікі і эпістальярная спадчына дзеячаў беларускага руху ў Латвіі, такіх, як Кастусь Езавітаў, Паўліна Мядзёлка-Грыб, Пятро Сокал, Сяргей і Вольга Сахаравы. Аднак многія ўдзельнікі мясцовага беларускага руху не пакінулі ўспамінаў.

Падчас даследавання мы карысталіся матэрыяламі беларускіх, польскіх і рускіх перыядычных выданняў Латвіі міжваеннага перыяду, а таксама заходнебеларускай і савецкай прэсай. Параўнаўчы аналіз перыёдыкаў дазваляе лепей зразумець узаемаадносіны беларусаў з іншымі нацыянальнымі меншасцямі ў Латвіі: палякамі і рускімі. Цяжкасць вывучэння перыёдыкі ў тым, што яна захоўваецца ў розных месцах. Асноўны масіў беларускамоўных, польскамоўных і рускамоўных выданняў вывучаўся ў Латвійскай нацыянальнай бібліятэцы ў Рызе і Славянскай бібліятэцы ў Празе. Тым часам, заходнебеларуская прэса даследавалася ў зборах Бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук.

²⁹ J. Grzybowski, *Савецкая рэчаіснасць на бачынах беларускай газеты ў Латвіі “Голас Беларуса” (1925–1929 г.)* [y:] “Światła masz tyle w sobie...”. Ze studiów wschodniosłowiańskich. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Barszczewskiemu w osiemdziesiątą piątą rocznicę urodzin, red. M. Kaczmarczyk, A. Nowacki, M. Sidor, B. Siwek, Lublin 2015, s. 207–222; Ю. Грыбоўскі, *Узаемадачыненні паміж польскім і беларускім рухамі ў Латвіі (1920–1940)* [y:] *Зь зычливості ку моему отчизне. Тот pamiątkowy dedykowany profesorowi Mikołajowi Timoszurowi*, Warszawa 2017, s. 129–156; Ю. Грыбоўскі, *Удзел беларусаў у парламенцкіх выбарах у Латвіі (1922–1931)*, “Беларускі гістарычны агляд” 2018, т. 25, с. 111–148; Ю. Грыбоўскі, “Латвійскі” перыяд дзейнасці Мікалая Дзямідава (1922–1942), “Беларускі гістарычны агляд” 2016, т. 23, с. 41–71; Ю. Грыбоўскі, *Да гісторыі беларускай школы ў Латвіі пад нямецкай акупацыяй (1941–1944 г.)*, “Rocznik Centrum Studiów Białoruskich” 2017, t. 3, s. 38–92; Ю. Грыбоўскі, *3 гісторыі беларускага руху ў Латвіі ў міжваенны і ваенны перыяды*, “Запісы БІНІМ” 2016, сш. 38, с. 457–480.

Не менш каштоўнымі падчас падрыхтоўкі даследавання былі апублікаваныя крыніцы, якія ўтрымліваюць дакументы, прысвечаныя асобным эпیزодам грамадска-палітычнага і культурна-асветнага жыцця беларусаў Латвіі. Мы карысталіся такімі фундаментальнымі шматтомнымі працамі, які *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі* і *Знешняя палітыка Беларусі*, якія дазваляюць прааналізаваць дзейнасць БНР у Латвіі, а таксама палітыку БССР у дачыненні да латвійскіх беларусаў. Поўны пералік выкарыстанай літаратуры знаходзіцца ў бібліяграфічным спісе.

Аснову нашага даследавання складаюць раней непублікаваныя архіўныя крыніцы, якія захоўваюцца ў Беларусі, Латвіі, Літве, Польшчы, Чэхіі, Расіі, ЗША і Эстоніі. Агляд гэтых крыніц належыць пачаць з дакументаў, якія захоўваюцца ў зборах Латвійскага нацыянальнага архіва, што структурна складаецца з двух устаноў: Латвійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва і Латвійскага дзяржаўнага архіва. Менавіта гэтая дакументацыя з’яўляецца галоўнай крыніцай ведаў па гісторыі латвійскіх беларусаў. У зборах першага знаходзяцца фонды беларускіх культурна-асветных арганізацый (таварыства “Беларуская хата”, Таварыства беларусаў-выбаршчыкаў, Беларускага таварыства ў Латвіі і інш.) і латвійскіх дзяржаўных устаноў, якія адказвалі за пытанні асветы беларускай меншасці. Асабліваю каштоўнасць мае фонд Беларускага школьнага аддзела Міністэрства асветы, які складаецца з дакументаў пра стварэнне і дзейнасць дадзенай установы. Іншай істотнай крыніцай з’яўляюцца фонды беларускіх сярэдніх (Даўгаўпілскай дзяржаўнай беларускай гімназіі і Лудзенскай дзяржаўнай беларускай гімназіі) і некаторых пачатковых школ. У архіўных зборах у вялікім аб’ёме захавалася ўнутраная дакументацыя вышэйзгаданых устаноў і арганізацый (пракалолы паседжанняў кіроўных органаў, службовыя справаздачы, ліставанне паміж цэнтральнымі і мясцовымі структурамі). Агляд гэтых дакументаў дазваляе падрабязна рэканструяваць культурна-асветнае і грамадска-палітычнае жыццё беларускай меншасці, а таксама арганізацыю і дзейнасць беларускіх школ у міжваеннай Латвіі. У фондзе Палітычнага ўпраўлення паліцыі захоўваюцца звесткі пра асобных беларусаў Латвіі, дзейнасць якіх была прадметам увагі латвійскіх улад (напрыклад, К. Езавітава). У прыватнасці, у паліцэйскім архіве апынулася частка асабістага ліставання К. Езавітава з дзеячамі БССР – лісты былі канфіскаваныя падчас яго затрымання па падазрэнні ў антыдзяржаўнай дзейнасці. З дапамогай дакументаў з фонду Латвійскага ўніверсітэта можна ўдакладніць істотныя факты пра жыццё і дзейнасць яго беларускіх студэнтаў. У фондах Польскага консульства ў Рызе і Латвійскай сельскагаспадарчай палаты мы вывучалі дакументы, датычныя польскіх грамадзян беларускай нацыянальнасці, якія знаходзіліся ў міжваеннай Латвіі ў якасці эканамічных мігрантаў.

Не менш каштоўнымі з’яўляюцца дакументы і матэрыялы са збораў Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Асобны пласт крыніц – фонды, якія

тычацца дзейнасці структур Беларускай Народнай Рэспублікі на тэрыторыі Латвіі ў 1919–1921 гг. Да іх ліку належаць два фонды – Народнага сакратарыята БНР (у ім захоўваецца частка дакументаў Вайскова-дыпламатычнай місіі) і Консульства БНР у Рызе. Важнай крыніцай па тэме гісторыі беларусаў Латвіі з’яўляецца асабісты фонд Кастуся Езавітава, які ўтрымлівае яго багатае ліставанне з іншымі ўдзельнікамі беларускага руху. Яго фонд дае уяўленне пра многія аспекты беларускай палітычнай і культурна-асветнай працы ў Латвіі. Цікавыя крыніцы знаходзяцца таксама ў калекцыі Беларускага музея імя Івана Луцкевіча, якая захоўваецца ў зборах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва. На жаль, з аб’ектыўных тэхнічных прычын па-за нашай даследчыцкай увагай засталіся дакументы і матэрыялы са збораў Навуковай бібліятэкі НАН Беларусі імя Якуба Коласа. У аддзеле рукапісаў гэтай установы знаходзяцца асабістыя калекцыі дзеячаў беларускага руху ў Латвіі: Сяргея Сахарова, Івана Краскоўскага і Уладзіміра Пігулеўскага. Аднак аналіз даступных крыніц дазваляе меркаваць, што згаданыя матэрыялы не маглі б істотным чынам паўплываць на высновы, зробленыя на падставе багатай крыніцавай базы, выкарыстанай у нашай манаграфіі.

У Архіве новых актаў у Варшаве даследаваліся дакументы з фонду МЗС Польшчы, якія ўтрымліваюць звесткі пра становішча беларускай меншасці ў Латвіі напярэдадні II сусветнай вайны. Гаворка ідзе пра рапарты і справаздачы Пасольства Польшчы ў Рызе. У гэтым жа архіве (у фондах МЗС і Міністэрства сацыяльнай абароны) знаходзіцца багатая дакументацыя па гісторыі працоўнай міграцыі з Заходняй Беларусі ў Латвію ў міжваенны перыяд.

Некаторыя дакументы пра беларускі рух у Латвіі ў міжваенны час захоўваюцца ў Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве, а таксама ў аддзеле рукапісаў Бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук. У першым выпадку гаворка ідзе пра архіў Народнага сакратарыяту БНР і беларускіх замежных арганізацый міжваеннага часу, а ў другім – пра дакументацыю віленскіх беларускіх арганізацый, якія ў міжваенны час падтрымлівалі сувязі з латвійскімі беларусамі. На падставе гэтых дакументаў можна прасачыць міжнародныя кантакты латвійскіх беларусаў.

Шэраг фондаў (галоўным чынам МЗС Эстоніі) Эстонскага дзяржаўнага архіва ў Таліне ўтрымлівае дакументы пра дзейнасць дыпламатычнай службы БНР у Латвійскай Рэспубліцы ў 1919–1921 гг. Гэта дакументацыя трапіла ў зборы эстонскага архіва невыпадкова: Вайскова-дыпламатычная місія БНР з сядзібай у Рызе дзейнічала і на тэрыторыі Эстонскай Рэспублікі.

Каштоўнасць уяўляюць матэрыялы, якія захоўваюцца ў Архіве Інстытута Гувера ў Стэндфардзе (Каліфорнія). Гэта дакументы з асабістага архіва Кастуся Езавітава, што некалькі гадоў таму трапілі ў зборы вышэйзгаданай установы. Архіў складаецца з дакументаў, захопленых савецкай контрвыведкай падчас затрымання беларускага дзеяча ў красавіку 1945 года.

У Дзяржаўным архіве Расійскай Федэрацыі прадметам нашай увагі былі дакументы з фонду Івана Ермачэнкі. У ім знаходзяцца каштоўныя крыніцы на тэму ўзаемаадносін беларускіх дзеячаў Латвіі з іншымі цэнтрамі беларускага жыцця напярэдадні II сусветнай вайны. У прыватнасці, гаворка ідзе пра ліставанне лідара латвійскіх беларусаў К. Езавітава са старшынёй Рады БНР Васілём Захаркам і іншымі палітычнымі эмігрантамі.

Асобныя крыніцы па гісторыі латвійскіх беларусаў мы вывучалі ў фондзе МЗС Чэхаславакіі (Нацыянальны архіў Чэхіі, Прага). Маюцца на ўвазе дакументы, што тычацца латвійскіх грамадзян беларускай нацыянальнасці, якія ў міжваенныя гады вучыліся ва ўніверсітэтах Чэхаславацкай Рэспублікі. Некаторыя дакументы, прысвечаныя асобным эпізодам беларускай дзейнасці ў міжваеннай Латвіі, былі выяўленыя намі ў зборах Славянскай бібліятэкі (Нацыянальная бібліятэка Чэхіі, Прага) і Расійскага дзяржаўнага вайсковага архіва (Масква).

Наша даследаванне мае храналагічна-праблемны парадак, які дазваляе больш грунтоўна прадставіць такую складаную і шматаспектную праблему, якой з'яўляецца гісторыя беларусаў Латвіі ў разгляданы час. Манаграфія складаецца з пяці раздзелаў. У першым раздзеле разглядаецца працэс фарміравання беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці ў Латвіі на мяжы XIX і XX стагоддзяў, а таксама першыя праявы арганізацыйнай працы беларусаў падчас дзейнасці вайскова-дыпламатычных структур Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1919–1921 гг. У другім раздзеле аналізуецца грамадская і нацыянальна-культурная актыўнасць беларусаў у Латвійскай Рэспубліцы ў мірных умовах, да моманту беларускага працэсу (1921–1925 гг.). У згаданы перыяд з'яўляліся і фарміраваліся першыя культурна-асветныя структуры беларускай меншасці, можна бачыць іх росквіт і часовы параліч, выкліканы следствам і судовым працэсам. Трэці раздзел прысвечаны беларускай нацыянальнай працы ў латвійскай дзяржаве пасля беларускага працэсу і да моманту ўсталявання ў краіне аўтарытарнага кіравання (1925–1934 гг.). Гэты перыяд вызначаўся найбольш актыўнай дзейнасцю на грамадскай і культурна-асветнай ніве. Багатыя архіўныя зборы дазваляюць падрабязна прадставіць дзейнасць грамадска-культурных арганізацый, а таксама беларускіх пачатковых і сярэдніх школ у Латвіі, якое было галоўным сведчаннем нацыянальнай актыўнасці беларусаў у гэтай краіне. На прыкладзе працы арганізацый і школьных устаноў можна ўявіць узлёты і падзенні, дасягненні і паразы мясцовага беларускага жыцця. Чацвёрты раздзел прысвечаны палітычнай актыўнасці беларусаў Латвіі, дачыненням з прадстаўнікамі польскай і рускай меншасці, адносінам латвійскіх беларусаў з уладамі БССР і з беларускімі нацыянальнымі цэнтрамі ў іншых краінах. Апошні, пяты раздзел распаўядае пра сітуацыю беларускай меншасці пасля ўсталявання ў краіне аўтарытарнага ладу (1934–1940 гг.), калі правы нацыянальных меншасцяў

былі абмежаваныя. У гэтым раздзеле таксама асвятляецца побыт у Латвіі заходнебеларускіх сельскагаспадарчых мігрантаў.

Глумачэння патрабуе падыход да адлюстравання тапанімікі ў кнізе. Гістарычна склалася так, што на латвійскіх землях існуюць розныя тапанімічныя традыцыі: латышская, беларуская, нямецкая, польская, руская. Аўтар вырашыў карыстацца сучаснымі латышскімі геаграфічнымі назвамі, нават калі яны маюць беларускія адпаведнікі. Такім чынам, мы будзем выкарыстоўваць: Даўгаўпілс і Даўгаўпілскі замест Дзвінск і Дзвінскі, Лудза і Лудзенскі замест Люцын і Люцынскі, Краслава замест Краслаўка, Рэжыкнэ замест Рэжыца, Ліепая замест Лібава і г.д.

Аўтар выказвае шчырую падзяку ўсім, хто спрычыніўся да падрыхтоўкі і выдання гэтай манаграфіі. У першую чаргу хачу падзякаваць сябрам-гісторыкам Эрыксу Екабсону, Дангірасу Мачулісу, Рудолфсу Рубенісу, Алесю Пашкевічу, Віталю Макарэвічу, Анатолю Вялікаму, Наталлі Гардзіенка, Юрыю Гардзееву і, на жаль, ужо нябожчыку св. пам. Уладзіміру Ляхоўскаму. Словы ўдзячнасці кірую таксама Юрысу Пойкансу, амбасадару Латвійскай Рэспублікі ў Польшчы. Вельмі ўдзячны маёй жонцы Мажэне, якая бездакорна падтрымлівала мяне падчас працы над гэтай кнігай.